

Pánfinnugor és antifinnugor elméletek, mozgalmak

A *pánfinnugor* és az *antifinnugor* – ellentétes jelzők: az egyik a pánszláv, pángermán mozgalmak mintájára egybe- v. összeterelő szándékot sejtet, a másik elhárító, elhatároló, kizáró, tiltakozó jellegű. Mindegyiket agresszívnek, szélsőségesnek, következőképpen károsnak és elítélendőnek szokás tekinteni, tehát mindkét jelzőben pejoratív jelentésárnyalat érződik. A kutató azonban nem engedheti meg magának az ilyen, többnyire érzelmi megközelítést, nemcsak hogy megkísérelheti, de egyenesen kötelessége, hogy előítéletek nélkül viszonyuljon kutatása tárgyához.

Az említett pejoratív jelentésárnyalat kialakulásának okairól szólva meg kell jegyezni, nem a mentegetés szándékával, hogy ezeket a minősítéseket nem kis mértékben a kérdéses mozgalmak jellegzetes szóhasználata, stilisztikája váltotta ki – leginkább az utókorból. Azoknak a korszakoknak, amelyekre a címben jelzett mozgalmak és a mögöttük megbúvó elméletek eredetileg vonatkoztathatók, éppúgy megvolt a sajátos, jellegzetes stilisztikai, retorikai eszköztárak, mint napjainknak. Csakhogy mai beszédmodunkat naprakészen minősítjük, pedig a stilisztika sem nélkülözheti a történeti távlatokat. Vegyünk két meghökkentő stilisztikai példát a pánfinnugor gondolatok kezdeti idejéből, a *Regulyval* kapcsolatos szóhasználat köréből. *Reguly kegyelmi kérvénye* tárgyában – ez olvasható az egyik kéziratári íráson az akadémiai könyvtárban. A Magyar Tudományos Akadémia 1859-es éves jelentésében pedig az elhunyt akadémikusok felsorolása így kezdődik: *a személyzetben halál által a következő hézagok támadtak*. A kegyelmi kérvény anyagi támogatás (ösz-töndij) kérését jelentette, a másik példa ma már a helyzethez méltatlanul humoros. Kuriózumnak számít az olyan nyílt szókimondás, mint Szász Zoltáné volt az 1928-as budapesti finnugor közművelődési kongresszus után, amikor is „műlelkesezési kitörésekről”, „szellemi gözkörről” szólván kifogásolta az ideológiát, amelyet „szellemi tűzijátékként lepuffogtattak, ... a stílusvirágok[at], amelyekkel a finn és észtrakat és hölgyeket megdobálták”, felhasználva az alkalmat „valami saját külön finn-észtr rokonság körülfrázisozására” (Századok 1928:377, 381).

Az egyes tudományágak elnevezése és tartalma is – nem ritkán nagy tudományos viták, pártoskodás közepette – változáson ment át, így például nem is olyan régen a matematika még bölcsészkarai tudományterület volt, vagy még jobb példa a geográfia-etnográfia-statisztika tudománya, amelynek kutatási területe, illetve megközelítési módja jelentősen változott a 19. századtól máig, s ezt nem árt tudnunk, hiszen finnugor nyelvészeti adalékokat találhatunk egészen meglepő, nem várt helyeken (pl. földrajzi, statisztikai kiadványokban).

Külön kutatást igényelnek továbbá a tudományos divatszavak, a divatból használt terminusok. Amikor például a darwini nézetek elterjedése és a vércsoportok felismerése után az ún. fajkutatás nemzetközi méretekben divatba jött, a *faj* előtag használata okkal, ok nélkül szintén nemzetközi méretekben szinte kötelezővé vált (fajrokon, fajtestvér, fajhigié-
nia stb.), a szóhasználat miatt viszont később csak egyes országokat és csak egyes szemé-

lyeket marasztaltak el. Az adott kor, irányzat, személy stb. jellegzetes szóhasználatának ismerete nélkül, például kiragadott idézetek alapján téves értékelésre juthatunk. Mindezt azért szükséges előre bocsátani, mert mind a finnugor-ellenes nézeteket, mind pedig a különféle korokban megnyilvánult finnugor együttműködési szándékokat – miként a fenti idézet sejteti – egyfajta barokkosan terjengős, burjánzó stílus jellemezte, valósággal úgy kell kihámozni az eredeti szándékokat, a valós mondanivalót, amelyről kiderülhet: korántsem olyan lesújtó, mint amilyennek első látásra tűnik (ld. pl. a Heimotyő sorozatot, a Fenno-Ugria 1925-ös, egyetlen évfolyamát).

Az antifinnugor vagyis finnugor-ellenes elméletekről szólván elsősorban a szakmai körökben jól ismert magyar vonatkozású példák juthatnak az eszünkbe: a különféle sumér, japán, ujjur, etruszk, baszk stb. rokonítások, tehát az ún. őstörténeti csodabogarak, az ún. délibábos nyelvészet. Ezek ellen a tanszék a fennállása óta egyfolytában megtette mindazt, amit elvárt tőle a tudományos igény(esség), de amely rokonításfajtáról kellő mértékben és kellően széles körben sajnos nem terjedt el a tanszék e tekintetben igencsak aktív és harcias professzorának, Szinnyei Józsefnek a megállapítása, miszerint az előkelő rokonkeresés „korántsem eredeti magyar örület” (Szinnyei József rektor: Ünnepi beszéd a budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanévnyitói közgyűlésében 1923. évi szept. 29. Budapest 1924. 38 l.; 14).

A nyelvek versengéséről és rokonításáról szóló történeti áttekintést a reformáció korával, de meglehet, hogy valóban Babel tornyával kellene kezdeni. Ha abból indulunk ki, hogy a magyar valóban társtalanul áll a közvetlen és távolabbi nyelvi szomszédságot illetően, akkor valójában meglepő az, hogy a rokon, nem ritkán közeli rokon nyelveiknek szomszédságában élő germán, neolatin, szláv nyelveket beszélők körében, tehát máshol is kergettek, kergetnek délibábokat – S. Zs. [Simonyi Zsigmond] szerint „az Alföldnek nincs privilégiuma a délibábra, legalább a nyelvészeti délibábra. A délibábos nyelvészet, mint a szerelem, mindenütt megterem” (NyK 1893:114) –, csakhogy ezekről a külföldi délibábos elméletekről nincsenek kellő ismereteink. Ugyanakkor viszont a halszagú rokonság elleni harc miatti önsajnálatusunk a nemzeti szenvedéstörténet részévé vált.

A finnugor rokonítást pártoló, a finnugorok összefogását szorgalmazó, illetve a finnugor rokonítást ellenző és előkelőbb rokont kereső szándékok mögöttes oka végső soron ugyanaz: az aggodalom, a hazafiúi veszélyérzet, a veszélyeztetettség tudatosulása. Abban a társadalomban, amely a „*nyelvében él a nemzet*” hitet vallja és anyanyelvéhez, anyanyelvű kultúrájához – nagyon helyesen – elszántan ragaszkodik, és ahol az *egyedül vagyunk* helyett a *tartozunk valahová* érdekében tenni kell valamit, ott mind az előkelőbb rokon keresése, az „anti-finnugorság”, mind pedig a finnugor összefogást szorgalmazó pánfinnugorság megfér egymás mellett, ha nem is mindig békésen. Az említett Szász Zoltán idézett kritikáját enyhítendő megjegyezte, hogy „megértjük ezt a jelenséget, ha annak látjuk meg, ami, egy valóságban igen bágyadt, de mindenféle hűhókkal fel-felújított mozgalom, a turanizmus egy ágazatának”, amelynek magyarázata az úgymond testvértelen árvaságunkban keresendő, csakhogy a kárhóztatás mellől elmarad az egyetemes körkép, azt is mondhatnánk, hogy körkép.

A magyar nyelvterületen a gyakorlati tapasztalat (mint a mindennapok történelme) és a történelem (nagybetűvel) nem cáfol(t) rá a veszély keltette aggodalmakra, de nem tudatosult kellőképpen, hogy a veszély elhárításának módozataival, köztük főleg a magyar nyelv előkelőbbnek vélt eredetéről szóló különféle elméletekkel operálás nem bizonyult szerencsésnek. A határon túli magyarság nyelvi helyzetét például nem látszik befolyásolni a ma-

gyar nyelv finnugor vagy nem-finnugor volta, hiszen végül is nem a milyensége, hanem a pusztasága okozza a problémát.

A nyelv eredetének és a nyelvet beszélő nép történelmének az ilyenfajta összefüggéseit taglaló eszmetörténeti kutatás Magyarországon rendkívüli mértékben fogyatékos, alkalmi jellegű, holott Finnországban például több tudományos tanácskozást, több monográfiát és tanulmánykötetet szenteltek ennek a témának, legfőbb megnyilvánulási formájának mintegy fedőneve a *mongolok-e a finnek* általánosító-összefoglaló cím (ld. pl. Aira Kemiläinen – Marjatta Hietala – Pekka Suvanto: *Mongoleja vai germaaneja?* – rotuteorioiden suomalaiset. Helsinki 1985, Historiallinen arkisto 86. 549 l.; Aira Kemiläinen: *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa*. Rotuteoriát ja kansallinen identiteetti. Helsinki 1993. Historiallisia tutkimuksia 177. 417 l.), nálunk viszont a legújabb kori történészek közül egyedül Juhász Gyula kezdett elmélyedni a témában – nem sokkal váratlan halála előtt [„*Uralkodó eszmék*” a második világháborús Magyarországon. (A lavina sodrásában 1940–1942) Új Írás 1982/7:73–100 és főleg 1982/8:63–88].

A pánfinnugor és a finnugor-ellenes nézetek és mozgalmak évszázados múltra tekintenek vissza, és van köztük egy, amelyet mindkét kategóriában tárgyalni lehet és kell, ez pedig a már említett turanizmus. Ez sem magyar specialitás, például Oroszországot illetően is – változatos névváltozatokon – örökkévalónak bizonyul, vannak mai, kortárs megnyilatkozásai is. A turanizmus jellegzetessége, miként egyesek *sumér hullám*-elméletének is, hogy a finnugort mint olyant megtűri, bekebelezi, tágabb összefüggésben élni hagyja. Akik szerint a sumérok különböző korú kivándorló hullámokban jelentek meg Európában, azok úgy gondolják, hogy a hunok, az avarok, a László Gyula-féle kettős honfoglalás közül az első honfoglalás magyarjai, majd a második, az Árpád-féle honfoglalás magyarjai a sumérok egyenes leszármazottjai, nincs tehát ok a honfoglalás előtti vándorlásokat és őshazákat egy darabig tekintve a magyar őstörténet újraírására. A nevezetes *Turán* című folyóirat úgy adott hírt az egyes finnugor népekről, hogy közölt mellettük japán, bolgár s más híreket is – elvégre az Urálig terjedt a finnugor erdőbirodalom, ott Provincia Japonicával volt határos ...

A turanizmus Magyarországon a közhiedelemmel ellentétben nem az első világháború után, hanem jóval előtte kezdődött. A Turáni Társaság hosszas próbálkozások után, 1910-ben jött létre és „elsősorban a magyarság és a rokon vagy rokonnak vélt európai és ázsiai népek, finnek, törökök, mongolok, japánok, kínaiak között óhajtott kapcsolatot teremteni”, még pontosabban: „kutatni és felvirágoztatni, tudományosan és gyakorlatilag Turánt, nagy múltunkat és talán még nagyobb jövőnket jelentő őshazánkat. Európában és Ázsiában, Dévénytől Tokióig, múltban, jelenben és jövőben, barátokat és szövetségeket szerezve magunk és az egész világ javára. Ez törekvésünk és ebben egyesüljünk mindnyájan” – miként Németh Gyula idézte a Magyar Szemlében 1931-ben (*A magyar turanizmus*. MSzle XI. 1931. jan.–ápr.). Paikert Alajos 1914. jan. 31-én a Turáni Társaság közgyűlésén elnöki beszámolójában a következőket mondta: „A magyar nemzet nagy és fényes jövő előtt áll és bizonyos, hogy a germánság és szlávok fénykora után a turánság virágzása következik. Reánk, magyarokra, ez óriási ébredő hatalomnak [a turánságnak] nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy a hatszázmillió turánságnak szellemi és gazdasági vezérei legyünk” (idézi Németh Gyula, MSzle 132; ld. még Kincses Nagy Éva: *A turáni gondolat*. Szeged 1991. Magyar Őstörténeti Könyvtár 1: Őstörténet és nemzettudat 1919–1931. 45–49). Ez a „stadialitás”, az egyes nyelvek-nyelvcsaládok fejlődési fokozatai és értékrendbeli előbbre- vagy hátrébbvalósága szintén a kor jellemzője volt, a kései

darwinizmus sajátos változata (ld. például J. Ny. Marr elképzeléseiről G. A. Klimov elemzését: *Типологические исследования в СССР (20–40-е годы)*. Москва, Наука 1981. гл. 11).

A magyarországi turanizmus sokat idézett kritikája Schmidt Józseftől származott: „Büszkébb szárnyalású gondolat-sas aligha kelt ki valaha szerényebb tojásból. Mert a turanizmus úgyszólván a semmiből jött létre, illetőleg olyan fogalmakból és nézetekből alakult ki, amelynek vékányi polyvájában csak elvétve akad egy-egy búzaszemecskéje – nem az objektív igazságnak, hanem a halvány lehetőségnek. ... levegőbe épített Felhőkakukvár, amelynek építőmestere a fantázia, palléra a dilettantizmus, anyaga halvaszületett gondolat, bizonyíthatatlan és bizonyíthatatlan föltevések, mondák, mesék ...” (Nyugat 1925. 18:137–200).

Hogy az ilyen és ehhez hasonló régi és mai elméletek és megnyilatkozások nem tartoznak a Szinnyi említette „eredeti magyar örület” kategóriájába, arra nagyon szemléletes és tanulságos bizonyíték az a vita, amely már többször, legutóbb 1996-ban kezdődött az oroszországi tudományos sajtóban (főleg az *Etnograficeszkoje Obozrenyje*-ben) az ún. *eurázsizmus* (евразийство), pánturkizmus stb. elnevezéssel illetett, de lényegét tekintve ugyanannak a kérdéskörnek miénlétéről: az orosz harmadik útnak kereséséről, a törökségi népeknek–nyelveknek az orosz birodalom történetében, illetve az orosz kultúra kialakulásában játszott szerepéről. Mind az Oroszországban, mind az 1917 utáni orosz emigráció körében megfogalmazott, népszerű turanizmus sokrétegű: különböző korú, különféle tartalmú nézetek elegye, amelynek óriási terjedelmű irodalmában a finnugoroknak is jut hely. A finnugor vonatkozások többek között magától Ny. Sz. Trubeckoj hercegtől származnak, és lényegüket tekintve abban foglalhatók össze, hogy „угро-финны психически и культурно гораздо пассивнее тюрков, ... пассивность ... открытость иноплеменному влиянию” [a török népekhez mérten a finnugorok pszichikailag és kulturálisan jelentősen passzívabbak; a passzivitás ... az idegen hatásokra nyitottságot jelenti]; „... тунанство ... не есть ни расовое, ни строго-лингвистическое единство, а единство этнопсихологическое, а славянство же есть исключительно лингвистическое понятие” [a turánság sem nem faji, sem nem szigorúan nyelvészeti, hanem etnopszichológiai egység, a szlávtság viszont kizárólag nyelvészeti fogalom] (kiem. Ny. Sz. Trubeckoj; Кн. Н. С. Трубецкой: *К проблеме русского самопознания*. Собрание статей. Париж 1927. стр. 34–53: О тунанском элементе в русской культуре; стр. 8–9, 45).

Az eurázsizmus a polgárháborús Oroszországból emigráltak körében vált izmussá, és meglehetősen csípős kritikában részesült: „Евразийство – порождение эмиграции. Оно подурмянилось на маргарине дешевых столовых, вынашивалось в приемных в ожидании виз, загоралось после спора с консьержками, возшло на малой грамотности, на незнании России теми, кого революция и беженство застигли подростками” [Az eurázsizmus az emigráció szüleménye. Olcsó étkezdék margarinján pirult, előszobákban vízumokra várva érlelődött, a házmesternékkal folytatott veszekedések után lobbant lánggra, azoknak a csekély műveltségen, Oroszország-nemismérésén csírázott ki, akik a forradalmat és a menekülést kamaszkorukban élték át] (Ny. Csebisev 1927, id. Szever 1997/11–12:138).

A magyarul fentebb veszélynek, aggodalomnak nevezett mozgató rugó, kiváltó ok finnül is az *uhanalaisuus*, a veszélyeztetettség érzete vagy érzése (*uhka* 'fenyegetés, veszély', *alaisuus* '-alattiság'). A múlt század negyvenes éveiben tudatosult néhány finnben, majd nekik köszönhetően egyre többükben, hogy az orosz birodalom finn nagyherceg-

ségének az autonómiája és a nagyhercegségben élőknek mint autonóm nemzetnek (f. *kansakunta*) a biztonsága nem tart örökké – annak ellenére, hogy a cár (első ízben I. Sándor 1809-ben, majd később minden utóda) megesküdött rá. A cár iránti lojalitás küszködött azzal az egyre erősödő tudattal, hogy a jövő garanciája kétséges.

A finn finnugor kutatók közül többen politizáltak, egyesek aktív politikusok, a finn függetlenség hajnalán egyenesen diplomata politikusok voltak (ld. A. Ahlqvist, M. A. Castrén, A. Genetz; E. N. Setälä, H. Paasonen). Az 1840-es években fellépő finn értelmiségieknek, nyelvészeknek, nemzeti gondolkodóknak az 1860-as évekig megtett útján látványos politikai fejlődés mutatható ki. Elég itt csak néhány jellemző epizódra utalni.

August Ahlqvist a múlt század negyvenes éveiben még arról írt *Satu* 'Mese' című, történeti allegória műfajú versében, hogy a szétszóródott finnugor rab népek a Szabadság vezérletével megszabadulnak bilincseiktől, ismét egymásra találhatnak és összefognak, a hatvanas években – nem: kis mértékben saját belső-oroszországi helyszíni tapasztalatai hatására – már csak abban reménykedett, hogy a finnek, észtek nem fognak arra a sorsra jutni, amelyre a keleti finnugor népek. Akikről pedig ekkoriban még meglehetősen pozitív képet rajzoltak. Ez a kép az 1890-es évekre lett egyre sötétebb, nem véletlenül, hanem a nagyorosz sovinizmus növekedésével arányosan. Z. Topelius is hasonló utat járt be: 1844-es promócióversében – nyilvánvalóan Castrén nyomán – az Altajról mint idilli Väinöläről írt, 1860-ban az ugyanerre az alkalomra írt versében Ilmarinen már rabláncot kovácsolt az elnyomó nyakára, költőileg szólván: a sötétség ellen.

Az ún. Nagy-Finnország eszméje, amelyet a finn-ellenes oroszországi történetírók a múlt század végén kezdtek pánfinnizmusként említeni, úgy alakult ki, hogy az autonóm finn nagyhercegség a „keleti barbárság” (az oroszországi elmaradottság, a pravoszlávia, a birodalmi tudat, az erőszakosság, a finn autonómia-ellenesség) ellen, saját autonómiájának és egyúttal a kisebb balti-finnek védelmezőjeként kezdett fellépni. Meglepően családias volt az elgondolás – itt érdemes visszautalni a stilisztikáról mondottakra. Finnország játszotta az anya szerepét (*Suomi-emo*), a balti-finn népek mint közelebbi-távolabbi rokonok szerepeltek, volt nagyszülő, unoka, öcs, hugica, sógor, unokatestvér stb. [ld. pl. *Suur-Suomen runoja*. Helsinki, Otava 1941. 84 l.; 10–16: Jaakko Räikkönen: *Suomelle* (1870), 30–32: Eino Leino: *Aunuksen aamu* (1919)]. A pánszláv terminológiára is hasonló „családiasság” volt jellemző: hogy a Szovjetunió körütekintő, mindenkiről gondoskodó „nagy testvér” lett, annak szintén évszázados terminológiai előzménye volt. Nagyon tanulságos e tekintetben Václav Černý: *A pánszlávizmus kialakulása és gáztettei* c. tanulmánya [magyarul az I–IV. részt ld. Kalligram (Pozsony) 1994/6:43–55, 1994/7–8:113–125, 1994/9:90–99, 1994/10:89–103].

Mindez nem véletlen. A múlt század negyvenes éveiben látványos mozgolódás kezdődött az eszmék és a tudomány világában is, egyfajta paradigmaváltás érlelődött. A különféle pán- mozgalmak, a pángermanizmus, a pánszlávizmus stb. ekkortájt kezdték megfogalmazni jellegzetes tételeiket. A finneket nemcsak a pánszlávizmus, hanem a skandinávizmus is joggal aggasztotta, pedig nekik Svédország volt az anyaország (az *emämaa*). C. A. Aspelund már 1844-ben – Uppsalában szerzett tapasztalatai miatt – egyenesen azt tanácsolta, hogy a finnek kérjenek segítséget, és pedig észtestvéreiktől! Gondolhatnánk, hogy 100 évvel a nagy francia forradalom után inkább volt a levegőben a testvériség eszméje, mint az egyenlőség és a szabadságé.

A turanizmus az 1860-as években is még az inkább csak feltételezett, mint bizonyított urál-altaji – török-tatár – mongol nyelvrokonságot jelentette, de már ekkor és később még

inkább nagyon sokrétű, ellentmondásos, a nyelvrokonság tudományos gyanújától egyre messzebb álló nézetek tárháza lett, sok más pán-mozgalomhoz hasonlóan neves ideológusokkal kezdett rendelkezni. A század végére, az I. világháború előtti időre mindez kulminált. Maga a világháború és főleg az 1917-es esztendő, amelynek történetét szinte napról napra manapság újra kell írni, sok nép, így minden finnugor nép életében és minden pán-mozgalomban fordulópontot jelentett.

Az említett finn tudósok által kezdeményezett finnugor összefogásnak eljött az ideje: megváltozott a finnugor népek jogi helyzete. Finnország és Észtország életében először lett önálló állam, a Trianon utáni Magyarország helyzete pedig közismert. Ez a finnugor néprokonsági mozgalomnak nevezett pánfinnugor mozgalom egyfajta *kulturkampf*-ban meghirdetett, összefogásra buzdító önvédelmi szövetekezés volt, amely nem nélkülözött némi politikai jelleget sem, ezen nincs mit csodálkozni.

A *heimoaate* 'a finnugor néprokonsági eszme' megvalósulási formája a *heimotyö* 'a finnugor néprokonsági munka' volt, amely valóságos tömegmozgalom lett, és élvezte az érdekelt államok erkölcsi és anyagi támogatását. Lényegét tekintve a finnugor néprokonsági eszmére épülő munkának három lépcsője vagy rétege, célja volt: ki-ki ismerje meg minél jobban saját kultúráját, a saját kultúráját ismertesse meg a rokon népekkel és másokkal, ezáltal gazdagítva az emberiség kultúráját, ugyanis ez a végső cél. A mozgalom tehát nem irányult senki ellen, fokozott ismeretszerzés és a tömegkultúra magas szintre emelése, az emberiség gazdagítása, művelése volt a célja – az eszmény tehát jellegzetesen romantikus termék volt: a kisépek csak kultúrával lehetnek naggyá. Nyugodtan állíthatjuk, hogy nálunk a finnugor népek ismertetése széles körben és eredményesen folyt. Ebben a budapesti finnugor tanszéknek felbecsülhetetlenül nagy szerepe volt, hiszen a finnugor népek és nyelvek ismertetése 1872 óta volt minden magyar szakosnak kötelező tantárgy és ma is az! A tanszék és maga az egyetem is kivette részét a rokon népek napja rendezéséből is, az egyetem aulája rendszeresen színhelye volt az ilyen rendezvényeknek, amelyekről hírt adtak a napilapok.

Mindeközben ismételten felvirágzott a turanizmus – a lehető legelképezetőbb változatában. A harmincas években például a Turáni Roham című lapban meghirdették a Turáni Egyesült Államokat, és pedig a Délturáni Egyesült Államok (Magyarország, Bulgária, Törökország) és az Északturáni Egyesült Államok (Finnország és Észtország) államszövetsége formájában, és hogy a lengyel testvérek se maradjanak ki, megjegyezték: „ha ehhez az államszövetséghez meg tudnánk nyerni a turáni vérrel erősen keveredett Lengyelországot is, ez Európa keletén a béke örök biztosítóka lenne” (Turáni Roham 1934. dec. 23. 3. sz. 2. old.). Ugyancsak a Turáni Rohamban, az 1936. jún. 30-i számban pedig észtül, finnül, magyarul kiadták a jelszót: Világ turánjai, egyesüljete! – ti. ekkor volt a IV. finnugor közművelődési kongresszus, a lap szerint „az első magyar–finn–észt pogány tanácskozás”. Itt és most nem áll módomban részletezni az Egyesült Államok mint államalakulat-*menta* szerepét az oroszországi finnugor (és a nem-finnugor nem-orosz) népek történetében, illetve a sztálini terrornak áldozatul esett finnugor személyiségek sorsában. Az oroszországi finnugor népek két világháború közötti, közös államba szerveződésének szándéka és különféle módzatai, ezek koncepciók vád volta vagy valódisága [lásd pl. az udmurtok esetében a SzOFIN 'a finnugor népek felszabadításának szövetsége' című koncepciók pert vagy a komi autonómia hajnalán, 1921-ben D. A. Batyijev által valóban tervezett, a komikat, a komi-permjákokat és a nyenyeceteket összefogó észak-oroszországi finnugor köztársaságot, amely az 1937-es vádak szerint – Batyijev „károkozó, diverzáns, terrorista, felkelő, kém-

és egyéb aktív tevékenysége” eredményeként, a szovjet hatalom megdöntése után (!) már Finnországgal egyesült volna], a huszas években szereplők tevékenységének kulturális, politikai vagy mindkettőt ötvöző jellege, ennek a nemzedéknek az elpusztítása, az orosz nyelvű szakirodalomban elegánsan represszióknak nevezett állami terror – mindezek a szűkebb szakmai körökben meglehetősen ismert tények, bár még a szűkebb körök is messze vannak attól, hogy mindent tudnának. Így a külföldi, főleg észak-amerikai mintára elgondolt 19–20. századi orosz(országi) államalakulat-tervezetek története sem ismert minden részletében. Például kevésbé ismert az, hogy Szibéria és az európai Oroszország kapcsolát már 1865-ben is az Amerikai Egyesült Államok mintájára akarták megteremteni egyes szibériai patrióták (ld. pl. Г. Тимофеев: *Сибирское областничество*. Югра 1992/10: 25–28). Az ilyesmiért már akkor is börtön járt.

Napjainkban is egymás mellett él a finnugor-ellenesség (hosszan lehetne sorolni az ilyen tárgyú kiadványokat) és egy újfajta „pánfinnugor” mozgalom – új formájú, új tartalmú finnugor együttműködésről lehet beszélni, a finnugor nyelveken beszélő népeknek egyfajta új szövetkezése van kibontakozóban, ez a finnugor népek világkongresszusa.

A peresztrojka és a glasznoszty, vagyis a gorbacsovi reformok és a sajtószabadság eredményeként, hosszas előkészületek után 1992 májusában Izsevszkben összeült az oroszországi finnugor népek I. kongresszusa. Megfogalmazták elvárásaikat, és többek között javasolták az összes finnugor nép kongresszusának összehívását. 1992 decemberében Sziktivkarban, a Komi Köztársaság fővárosában összeült az Finnugor Népek I. Világkongresszusa, röviden a Finnugor Világkongresszus, amely esemény és egyúttal mozgalom, nemkormányzati (ún. NGO) szervezet.

1946-ban, amikor megismétlődött a trianoni béke, a határon túlra került magyar kisebbségeket védő nemzetközi kódex elfogadtatását szorgalmazva a magyar külügyminisztérium egyik vezető tisztviselője így nyilatkozott: a magyarság állami életet élő részére, azaz a mindenkor Magyarországra hárul az a történelmi feladat, hogy a magyarság nemzetközileg cselekvőképtelen részének sorsával törődjék és annak érdekei fölött őrködjék. És ez nemcsak erkölcsi parancs, hanem történelmi szükségszerűség és kötelesség is (idézi Fülöp Mihály, *Magyar Nemzet* 1988. szept. 3. 9. old.). Ha itt behelyettesítésekkel élünk, akkor megkapjuk az oroszországi finnugor népek kongresszusán elfogadott, az első (1992) és a második (1996) finnugor világkongresszusban mint eseményben, illetve az azóta nemzetközi szintereken, pl. az Európa Tanácsban megvalósult feladatot: a nemzetközileg cselekvőképes finnugoroknak erkölcsi kötelességük képviselni a nemzetközileg cselekvőképtelen finnugorok érdekeit – természetesen mindezt olyan módon, hogy ne sértse az Orosz Föderáció érdekeit. *Elvben* sem könnyű megfogalmazni a három finnugor nyelvű állam feladatait, mivel magától értetődő, hogy bármiről is legyen szó, a kulcsszerep az Orosz Föderációé. Nem véletlen a szóhasználat, a mi mostani szemszögünkben Oroszországról mint Orosz Föderációról célszerű beszélni. A soknemzetiségű és nemrég összeomlott Szovjetunió nemzetiségi és kisebbségi politikájáról gyakran képzeljük azt, hogy történetét már tudományos mértékkel is kimerítő módon megírták, jól ismerhetjük, ez azonban nincs így, jöllehet az ún. gulágirodalom művei, a nagy leleplezések után nagy számban, sorra jelennek meg a különféle dokumentumgyűjtemények, jegyzőkönyvek, amelyeknek csaknem mindegyike vagy finnugor tájakról vagy finnugor emberekről is szól.

Az erkölcsi kötelezettséget a korszerű finnugor együttműködés tudományos megalapozottsága magyarázza: a finnugor népekről, egymásról a nyelvrokonság több évszázados kutatásának köszönhetően maguk a finnugor népek tudják a legtöbbet, az európai és egyéb

nemzetközi fórumokon a finnek, észtek, magyarok egymásról és az oroszországi finnugor népekről mindenki más „kívülállónál” többet tudnak. A tudás pedig kötelez.

Felvetődik a kérdés, van-e értelme nyelvi, nyelvrokonsági alapon szövethetnek? Nem példátlan. Olvashatunk a napi sajtóban a frankofón országok együttműködéséről, a portugál nyelvű országok (200 millió embert képviselő hét ország) szövetségéről, ezek értelmére nem szokás rákérdezni.

A Finnugor Világkongresszus szervezete áttekinthető: az érintett *országoknak*, vagyis a három finnugor államnak és az Orosz Föderációnak van egy-egy koordinátora, ők alkotják az elnökséget és egyben a titkárságot. A világkongresszus elnöke a koordinátorok egyike, a titkár a koordinátorok másika; a titkárság Helsinkiben működik. Az érintett *népeknek*, vagyis minden csatlakozott finnugor népnek van egy-egy képviselője, ők alkotják a Konzultatív Bizottságot. Mind a koordinátorok, mind a Konzultatív Bizottság tagjai évente általában kétszer üléseznek. A világkongresszust négyévente hívják össze: 1992 (Sziktivkar) és 1996 (Budapest) után a harmadik világkongresszus Helsinkiben lesz 2000 decemberében.

Ha a jelenlegi helyzetet a finnugor világkongresszus nevű esemény és mozgalom szemszögéből próbáljuk meg jellemezni, akkor azt látjuk, hogy előtérbe került a jog. Oroszország hosszú története során többször tett kísérletet arra, hogy európai értelemben vett jogállammá váljék. Most ismét egy ilyen próbálkozás szemtanúi vagyunk. Oroszország könyvespultjai roskadoznak a föderatív és a helyi jogalkotás legkülönbözőbb kiadványai alatt. Konferenciák sora foglalkozik a jogállamiság legkülönbözőbb problémáival, a kisebbség és többség viszonyának jogi kérdéseivel, a nemzetközi jogi összehasonlításokkal.

Törvényekből, programokból immáron nincs hiány, de a végrehajtásukról gyakran szó sem esik. Minden jogsértést az állam részéről meg lehet magyarázni a pénzhiánnyal, de az érdekérvényesítés során igen gyakran van és lenne szükség a pénzen túlmenően az ún. civil kurázsira is. Van, aki egyedül próbálkozik, vannak, akik népként, népcsoportként lépnek fel, vannak konferenciák, kongresszusok, amelyek sorra követelik az elfogadott föderatív és helyi törvények végrehajtását, életbe léptetését. Hivatkoznak továbbá nemzetközi egyezményekre, világtendenciákra, chartákra, a nemzetközi jogra az őshonos népekről, az őshonos népek éve helyébe lépett az őshonos népek *évtizedére*, az Európai Unió nyelvi állásfoglalásaira stb. Nem is mindig eredménytelenül, de azok a bizonyos malmok nagyon lassan örölnék, az idő pedig nem a finnugor népeknek dolgozik. Nem egy finnugor nép esetében kihálóban van a nemzeti identitást képviselő nemzedék. A finnugor népek többségében a jövő kérdése demográfiai kérdés, nem pánfinnugor vagy antifinnugor elméletek a jövő meghatározói.

A finnugor nyelvű népek „pánfinnugor” együttműködése a „mélyrétegben” tehát a nyelvészetben alapszik. Megérjük-e, hogy a finnugor nyelvtudomány holt nyelvek tudománya lesz? Hogy az uralisztika a kihalt nyelvek és kihalt népek tudományává válik? Az a kívánsága minden egészséges népnek, hogy nyelvével, nyelvében elevenen éljen tovább. A kutatók is élő nyelveket, élő népeket szeretnének kutatni. A megújulásban, a továbbélésben érdekelt minden oroszországi finnugor nép és mi, magyarok is érdekeltek vagyunk. A finnugor anyanyelvek használatának, használhatóságának a feltételeit meg kell teremteni. Ehhez a nyelvészetnek is hozzá kell járulnia, ez a mi munkánk is, és nem is kevés.